

SOLIQ RISKLARINI BOSHQARISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

Yakubova Muattar Toxirovna
Bank-moliya akademiyasi magistranti

Kirish: Milliy iqtisodiyotimizni rivojlantirish va barqarorligini ta'minlashda xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan to'lanadigan soliqlar nechog'lik ahamiyatli bo'lsa, mazkur soliqlarni muntazam, o'z vaqtida va to'liq byudjetga kelib tushishini ta'minlash maqsadida, korxonalarda soliq risklarini boshqarish ham shu darajada muhimdir. Korxonadan soliq riski - soliq to'lovchilarning soliq to'lash bilan bog'liq majburiyatlarini bajarishida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan va soliq to'lovchilarning moliyaviy yo'qotishlariga sabab bo'luvchi xavf hisoblanadi. Soliq xizmati organlari tomonidan soliq riski – soliq to'lovchining soliq to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilmaslik ehtimoli sifatida baholanadi. Ya'ni bunda xavf sifatida soliq to'lovchilarning soliqlarni o'z vaqtida va to'liq byudjetga to'lamasliklari tushuniladi.

Xorijiy davlatlarning soliq idoralari tomonidan fiskal ahamiyati bo'yicha risklarni maqbullashtirish, tartiblash va baholash uchun turli yondashuvlardan foydalaniladi. Biz tomonimizdan amalga oshirilgan tahlil shundan dalolat beradiki, alohida davlatlarning soliq organlari tomonidan tizimli va kompleks asosda risklarni soliq monitoringdan o'tkaziladi.

Eng avvalo soliq risklarini boshqarish tushunchasining zamonaviy ta'riflaridan biriga to'xtalsak, soliq risklarini boshqarish – bu ijobiy yoki salbiy natija kelib chiqishini prognozlash va risk darajasini oldindan pasaytirishga chora ko'rishdir. Soliq riski moliyaviy yo'qotishlarni ifodalovchi ehtimoliy ko'rsatkichlar bilan aniqlanadi.

Soliq risklarini tadqiq qilishda bir qancha e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan jihatlar mavjud. Xususan, soliq risklari amalda korporativ moliyaviy boshqaruv tizimida jiddiy e'tibor talab qiladi va yuzaga keladi. Shunday ekan, soliq risklari har qanday moliyaviy operatsiyani amalga oshirishda hisobga olinishi lozim. Bizning nuqtai nazarimizcha, moliyaviy boshqaruv doirasida xo'jalik sub'ektlarini soliqqa tortish borasida faoliyat sohasi bo'yicha qabul qilinadigan qarorlar sifatini baholash nafaqat moliyaviy natijalarni va moliyaviy holatni barqarorlashtirish maqsadida pul oqimlarini maksimallashtirishga hamda tashkilotning bozor qiymati oshganligi bilan, shuningdek faoliyat yuritish davomida risklarni kamaytirishga erishilganligida ham namoyon bo'lishi kerak.¹

Xozirgi paytda soliq riskini aniqlash mezonlari tanlangan va maxsus elektron dasturlarga kiritilgan. Ularda belgilangan mezonlarga soliq to'lovchilar

¹Elmirzaev, S. E. (2017). Improving tax relations in corporate finance management. Abstract of dissertation in economic sciences. Tashkent.

ma'lumotlarning mos kelishiga qarab risklilik darajasi belgilanadi va bu soliq nazoratini tanlashga asos bo'ladi.

Bu holat amaliyotda ishlatilganda ko'pgina muammolarni keltirib chiqarayotganligiga qaramay soliq tizimini raqamlashtirish va inson omilini cheklashga xizmat qilmoqda. Soliq riskini boshqarishda soliq xavfi darajasi aniqlash muhimdir. Bu riskning yuzaga kelishining ehtimoli va u olib kelishi mumkin bo'lgan oqibatlari miqdori sifatida baholanadi. Keyingi bosqich soliq xavfini tahlil qilishdir. Bunda soliq organlarida mavjud ma'lumotlardan xavfning yuzaga kelishi holatlari va shart-sharoitlarini aniqlash, ularni identifikatsiyalash va soliq to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etmaslik natijasida kelib chiqishi mumkin bo'lgan oqibatlarni baholash uchun tizimli foydalaniladi. Tadbirkorlik sub'ektlarini segmentlash bosqichi soliq nazorati shakllarini tanlash maqsadida tadbirkorlik sub'ektlarining muayyan davrdagi iqtisodiy ko'rsatgichlariga qarab guruhlariga ajratishni nazarda tutadi.²

Soliq risklarini boshqarishning asosiy vazifalari quyidagilardir:

- ✓ sayyor soliq tekshiruvlari, kameral tekshiruvlari va soliq auditi rejalashtirishning yagona tizimini yaratish;
- ✓ tadbirkorlik sub'ektlarining soliq qonunchiligiga rioya etilishi bo'yicha savodxonligini oshirish;
- ✓ soliq majburiyatlarini ixtiyoriy va to'liq bajaradigan soliq to'lovchilar sonini ko'paytirish orqali davlat daromadlarining o'sishini ta'minlash; yashirin iqtisodiyot sohasida ishlaydigan soliq to'lovchilar sonining kamaytirish;
- ✓ soliq huquqbuzarligi sodir etish xavfi darajasidan kelib chiqib, "soliq xavfini tahlil qilish" natijalari asosida tadbirkorlik sub'ektlariga nisbatan soliq tekshiruvi tashabbusi bilan chiqish;
- ✓ soliq organlarining mavjud kadrlar resurslaridan kelib chiqib soliq nazoratini soliq xavfi yuqori bo'lgan soliq to'lovchilar va ustivor iqtisodiy faoliyat sohasiga qaratish;
- ✓ soliq xavfini baholashning zamonaviy usullarini joriy qilish va iqtisodiy faoliyat sohasida xufyona aylanma hamda nazorat qilinmaydigan daromadlar ko'lamini qisqartirish;
- ✓ soliqqa oid huquqbuzarliklarni o'z vaqtida aniqlash va ularning oldini olish.³

Rivojlangan davlatlarda soliq riskini baholash soliq monitoringi mavjud. Soliq monitoringining eng rivojlangan va ochiq tizimlaridan biri Avstraliyada mavjud. Avstraliya soliq xizmati har yili soliq ma'murchiligi tizimining adekvatligini baholash jarayoni orqali riskni boshqarish tizimini amalga oshiradi.

² Кирина Л.С. Международный опыт осуществления мониторинга налоговых рисков налоговыми органами. Экономика. Налоги. Право. - М. 2012.

³ Samariddin Elmirzaev. Tax Risk Assessment and Management in Private Sector: Evidence from Uzbekistan. // European Journal of Business and Management, Vol.7, No.29, 2015

Bu ishning natijasi har yili nashr etiladigan soliq to'lovchilarning ma'lum bir segmentiga va soliq ma'murchilining alohida yo'nalishlariga nisbatan soliq nazoratining asosiy muammolarini o'z ichiga oladigan "Soliq intizomini baholash dasturi" hisoblanadi.

Avstraliyaning soliq intizomini baholovchi dasturi soliq to'lovchilarning turli segmentlari bo'yicha tashkil etilganligini quyidagi 2-rasm orqali ko'rishimiz mumkin.

Fikrimizcha, Avstraliya tajribasini amaliyotda qo'llash joiz va davlat soliq xizmati organlari tomonidan mumkin bo'lmagan soliq sxemalarini ochiq nashr etish kerak. Bu birinchidan soliq to'lovchilarning soliqlarni maqbullashtirishdagi noqonuniy instrumentlardan foydalanishga moyilligini pasaytirishga olib kelsa, ikkinchidan soliqlarni rejalashtirishning qonuniy doirasini yaratishga imkon beradi.⁴

Avstraliyadan tashqari xuddi shunday tizimlar Buyuk Britaniyada, Yangi Zelandiyada va AQShda amal qiladi. Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkilotining materiallari tahlili va chet el davlatlari soliq idoralarining nashrlari fiskal organlar to'qnash keladigan asosiy "soliq riski zonalari"ni alohida ko'rsatishga imkon beradi.

Birinchisi soliqqa tortishning asosiy tamoyillaridan a'lo natijalarga olib keladigan AQSh Soliq kodeksidagi kamchiliklarga asoslangan keng tarqalgan soliq solishdan bo'yin tovlash sxemalaridan foydalangan kompaniyalarga bog'liq muammodir. Bu sxemalar auditorlik va yuridik kompaniyalar, moliyaviy maslahatchilar va professional soliq maslahatchilari tomonidan ishlab chiqiladi. Ikkinchi muammo, aksariyat hollarda jismoniy shaxslar bilan bog'liq, ya'ni, daromadlarni noqonuniy yashirish va sun'iy xarajat va zararlar paydo qilish sxemalari bilan bog'liqdir. Odatda ular ofshor kompaniyalardan foydalanishni ehtimol qiladilar⁵.

Rossiya Federatsiyasida internet so'rovlari orqali amaliyotda ko'p uchraydigan soliq riskining tarkibiy qismi hisoblangan moliyaviy yo'qotishlar sababchisi bo'lgan soliq xatolarini baholash o'tkazilgan. Unda korxonalarining buxgalteriya bo'yicha faoliyat ko'rsatadigan 55 ta xodimi ishtirok etgan bo'lib, birlamchi hujjatlarning yo'qligi yoki noto'g'ri rasmiylashtirilishi hamda soliq qonunchiligidagi qarama-qarshiliklar va noaniqliklar bilan bog'liq xatolar boshqa xatolarga nisbatan yuqori baholangan. Korxonalarda soliqlarni boshqarishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida ichki soliq nazorati o'tkazilishi bilan birga soliq tahlili ham o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

O'zbekistonda soliq risklariga ega bo'lgan sub'ektlarga ko'ra davlat, soliq to'lovchilar, soliq agentlari, o'zaro bog'liq shaxslarning soliq risklari ajratiladi. Shu

⁴ Avstraliya soliq boshqarmasi materiallari - <http://www.ato.gov.au>

⁵ AQSh ichki daromadlari xizmatining materiallari - <http://www.irs.ustreas.gov>

bilan birga, soliq to'lovchilarning tavakkalchiligi yuridik va jismoniy shaxslarning tavakkalchiligi uchun, davlat risklari esa soliqqa tortish jarayonida ishtirok etuvchi turli qonun chiqaruvchi va ijro yetuvchi hokimiyat organlari uchun batafsil tavsiflanishi mumkin.

Soliq risklarni belgilovchi omillar (paydo bo'lish manbalari)ga ko'ra tavakkalchiliklar tashqi va ichki turlarga bo'linadi. Davlat uchun tashqi tavakkalchiliklar soliqqa tortish sohasidagi xalqaro shartnomalarning amal qilishi bilan bog'liq; ichki tavakkalchiliklar - soliqqa tortish jarayonida davlat funksiyalarini bajaradigan qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat organlarining, shuningdek soliq to'lovchilarning faoliyati bilan bog'liq.

Soliq to'lovchilarning soliq tavakkalchiligini ko'rib chiqishda noaniqlik manbalarini aniqlashda axborot tavakkalchiliklari, texnologik tavakkalchiliklar, ekologik xavflar va obro'ga oid tavakkalchiliklarni ajratib ko'rsatish kerak. Axborot tavakkalchiliklari deganda soliq hisob-kitoblarini amalga oshirish zaruratidan kelib chiqadigan noaniqlik tushuniladi (masalan, soliq to'lovchi va soliq organi tomonidan qonunlarni noaniq talqin qilish xavfi). Jarayon tavakkalchiliklari soliq majburiyatlarini noto'g'ri bajarish, soliq hisobi yoki soliqni rejalashtirishdagi xatolar bilan bog'liq xavflar guruhidir.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar hamda ilg'or chet el tajribasi va amaliyotidan kelib chiqqan holda quyidagi xulosalar shakllantirilib, amaliy tavsiya va ilmiy takliflar ishlab chiqildi. Rivojlangan mamlakatlarning soliq xizmatlari o'z faoliyatlarini soliq risklarini kompleks baholash orqali amalga oshiradi. Risk boshqaruvi elementlariga asoslangan soliq monitoringi tizimi, soliqqa oid qonun hujjatlari va ma'murchiligidagi muammolarni, ularning boshlang'ich bosqichlarida aniqlash imkonini beradi.

Soliq risklarini boshqarish masalalarini tahlil qilib, xulosa qilish mumkinki, respublikamiz soliq tizimi, xalqaro me'yorlar darajasida rivojlanish tomon bormoqda. Bu albatta o'zining ijobiy tomonlarni ko'rsatadi. Aytish kerakki, soliq tizimining asosiy maqsadi nafaqat byudjetni daromadlar bilan to'ldirish balki, tadbirkorlar faoliyatiga to'siq bo'lmasligi va ijtimoiy adolatni shakllantirishga xizmat qilishi kerak.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahmudov N., Adizov S. Soliqlarning makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini baholash: nazariya, amaliyot va modellashtirish. Monografiya. –T.: "Fan", 2014. -106 b.
2. Almardonov M. Yuridik shaxslarni soliqqa tortish. –T.: "Cho'lpon nomidagi NMIU", 2013. -296 b.

3. Евстигнеев Е.Н. Налоги и налогообложение. 3-е изд. – СПб.: Питер, 2009. – 223 С.
4. Сердюков А.Э., Вылкова Е.С, Тарасевич А.Л. Налоги и налогообложение. – Санкт-Петербург: «Питер», 2008. - 502. С
5. Евстигнеев Е.Н. Основы налогового планирования. – Санкт-Петербург: «Питер», 2004. –. 196С.
6. Тихонов Д.Н., Липник Л.Г. Налоговое планирование и оптимизация налоговых рисков. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. –. 105 С.
7. Козенкова Т.А. Налоговое планирование на предприятии. – М.: АиН, 1999. – С. 15.
8. Филин С.А. Финансовый риск и его составляющие для обеспечения процесса оценки и эффективного управления финансовыми рисками при принятии финансовых управленческих решений // Финансы и кредит. 2002. №3. С.21-31; №4. С. 9-23.
9. Кирина Л.С. Международный опыт осуществления мониторинга налоговых рисков налоговыми органами. Экономика. Налоги. Право. - М. 2012. С. 130-133.
10. Avstraliya soliq boshqarmasi materiallari - <http://www.ato.gov.au>
11. Buyuk Britaniya soliq xizmati materiallari - <http://www.inglandrevenue.gov.uk>
12. Germaniya federativ respublikasining moliya bo'yicha federal idorasi materiallari - <http://www.bff-online.de> \
13. Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti ma'lumotlari - <http://www.oecd.org>
14. Ispaniya soliq agentligi materiallari - <http://www.aeat.es>
15. Kanada bojxona va soliq agentligi materiallari - <http://www.ccradarc.gc.ca>
16. AQSh ichki daromadlari xizmatining materiallari - <http://www.irs.ustreas.gov>
17. Fransiya soliq bosh boshqarmasining materiallari - <http://www.finances.gouv.fr/DGI>
18. Shvesiya davlat soliq boshqarmasining materiallari - <http://www.rsv.se>
19. Бухгалтериуа. Общауа бухгалтериуа. Бухучёт и налогообложение. Налоговые ошибки. – www.klerk.ru
20. Samariddin Elmirzaev. Tax Risk Assessment and Management in Private Sector: Evidence from Uzbekistan. // European Journal of Business and Management, Vol.7, No.29, 2015
21. Z.O.Axrorov, Sh.O.Shermamatov. Soliq munosabatlarini tartibga solish sharoitida soliq risklarini boshqarish yo'llari. // "Servis" ilmiy-amaliy jurnal, 1-son, 2020 yil.

22. Mamadaminov Nazar Yusupovich. Soliq risklarini boshqarishning xalqaro tajribasi. // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 1, yanvar-fevral, 2019 yil. – 9 bet.

23. Elmirzaev, S. E. (2017). Improving tax relations in corporate finance management. Abstract of dissertation in economic sciences. Tashkent.

24. <http://www.lex.uz> – O'zbekiston Respublikasi qonunlari bazasi sayti

25. <https://www.imv.uz> – Iqtisodiyot va moliya vazirligi

26. <http://www.soliq.uz> – O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi sayti

27. <http://www.stat.uz> – O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi sayti

